

Djelatnost ZAVNOBiH-a u oblasti prosvjete

Mate Zaninović

Prosvjetni rad od početka ustanka do I zasjedanja ZAVNOBiH-a

Kada su Evropu porobili fašistički zavojevači, na oslobođenom teritoriju Jugoslavije, već od 1941. godine, odvijao se svestran i vrlo raznolik politički, prosvjetni i kulturni rad u širokim slojevima naroda. Inicijator tog rada u narodu bila je KPJ, a pokretači partizanski odredi, antifašističke organizacije omladine i žena, prosvjetni radnici i organi narodnih vlasti. O tome je, pored ostalog, pisala i »Borba« iz toga vremena: »U našim oslobođenim selima počeo je da se budi kulturni život. Održavaju se ne samo zborovi već i predavanja i posela sa pozorišnim komadima, recitacijama, pesmom i svirkom. Seoska omladina rado posećuje ove kulturne priredbe, a ona ih i priprema i priređuje.«¹⁾

Oslobođenjem velikih područja naše zemlje, stvaraju se uslovi i za afirmiranje organa narodne vlasti i formiranje njenog najvišeg organa AVNOJ-a, čije je Prvo zasjedanje održano u Bihacu 26—27. novembra 1942. Izvršni odbor AVNOJ-a ustanovio je odsjeke, pa i Prosvjetni odsjek Izvršnog odbora AVNOJ-a. Ovaj odsjek je vodio brigu o organizaciji prosvjete na oslobođenom teritoriju. Prema izvještaju Prosvjetnog odsjeka IO AVNOJ-a, od 26. decembra 1942. god., odsjek je izradio više dokumenata.²⁾

Od 1941. god. Partija je organizirala sedmodnevne i desetodnevne tečajeve koji su djelovali na osnovu razrađenih programa. Broj partijskih tečajeva i polaznika nije tačno poznat, međutim znade se da su tečajevi pripremili više hiljada lica u rukovodećem kadru u organima narodne vlasti, anti-

¹⁾ *Borba*, 1941.

²⁾ 1. Statut narodnog univerziteta, 2. Uputstva za rad u osnovnim školama, 3. Pozive i uputstva NOO-ima za otvaranje osnovnih škola, 4. Pozive i uputstva NOO-ima za otvaranje analfabetskih tečajeva, 5. Nastavni plan i program za Narodni univerzitet, 6. Materijal za nastavu (skripta) za Narodni univerzitet, 7. Raspis o opštem planu prosvjetnog rada s pozivom na mobilizaciju svih raspoloživih snaga za likvidaciju nepismenosti, 8. Upitnik upućen NOO-ima za prikupljanje podataka o prosvjetnim prilikama na oslobođenom teritoriju. Dr Ferdo Čulinović: *Stvaranje nove Jugoslavenske države*, str. 202 Zagreb, 1959. izdanje Zagrebačkog sveučilišta.

fašističkim organizacijama žena, omladine i vojnim jedinicama. U populariziranju nauke i tumačenju ciljeva i zadataka narodnooslobodilačke borbe veliku ulogu su odigrali narodni univerziteti. Svrha ovih ustanova bila je da približi »naučna znanja najširim narodnim slojevima«³⁾ a u isto vrijeme da »stvore nove školovane kadrove, ponikle u samoj narodnooslobodilačkoj borbi«⁴⁾ Na inicijativu Prosvjetnog odsjeka IO AVNOJ-a među prvim narodnim univerzitetima počeo je djelovati onaj u Bihaću⁵⁾ još od jeseni 1942. godine, a kasnije se narodni univerziteti osnivaju po svim većim oslobođenim mjestima Bosne i Hercegovine i u drugim oslobođenim teritorijama Jugoslavije.

Odgojni, odnosno vaspitno-obrazovni rad s najmlađim pokreće se odmah nakon oslobađanja pojedinih krajeva naše zemlje. Usporedo s razvitkom narodnooslobodilačke borbe i širenjem oslobođene teritorije, osnivaju se osnovne škole kojih je broj bio u stalnom porastu. Na oslobođenom području Bosne i Hercegovine već od kraja 1941. godine radila je osnovna škola u selu Vrbici u Donjem livanjskom polju, a školu je vodila učiteljica Milica Šešum, a zatim se škole otvaraju ili se nanovo obnavlja njihov rad u mnogim selima ispod Kozare, na širokom području Podgrmeča, Drvara, Bosanskog Petrovca i u drugim dijelovima Bosanske krajine. Veći broj škola s više organizacije i sistema počinje da radi u 1943. godini kada se pristupa osposobljavanju učiteljskog kadra iz redova omladine sa oslobođenog područja i iz redova partizana. U to vrijeme uspješno rade škole u Ključu, iako je u to vrijeme grad bio u potpunosti spaljen i porušen, ali škola se prva obnovila, zatim u Mrkonjić Gradu, u selima ispod Manjače, a 22. novembra 1943. godine održana je u Mrkonjić Gradu i prva konferencija prosvjetnih radnika Bosanske krajine, koja je zastupala prosvjetne radnike Bosne i Hercegovine,^{6a)} a na kojoj se raspravljalo o radu u školama s novih naučnih principa i o nastavnom planu i programu. Na kraju 1943. i u toku 1944. godine radilo je u Bosni i Hercegovini oko 205 osnovnih škola sa 16.613 polaznika, a u to vrijeme prilazi se formiranju i postepenoj afirmaciji organa prosvjetne vlasti u sastavu narodnooslobodilačkih odbora kao organa nove narodne vlasti. Ratni uslovi nisu dozvoljavali kontinuirani rad osnovnih škola, pa je iz tih razloga razumljivo što su neke osnovne škole radile duže, a neke kraće vrijeme, jer je njihov rad bio često ometan neprijateljskim ofanzivama, ali činjenica da su osnovne škole postojale i djelovale predstavlja rijedak, bolje rečeno, jedinstven primjer u historiji oslobodilačke borbe jednog naroda.

Afirmiranjem organa narodne vlasti na oslobođenom teritoriju, oni preuzimaju brigu o sadržaju obrazovanja, nastavnim planovima i programima, osposobljavanju učitelja, izradi udžbenika (na livanjskom području npr., izrađen je bukvar),⁶⁾ osiguravaju se osnovni uslovi za normalni rad osnovnih, a vremenom i srednjih škola. Narodne vlasti vodile su brigu i o smještaju djece poginulih boraca i žrtava fašizma, odnosno o djeci čiji su roditelji bili u borbenim jedinicama, u NOV i POJ. Za tu djecu osnivaju se domovi u Srpskim Jesenicama u Podgrmeču, ovaj dom je kasnije premješten u Steke-

³⁾ »Statut narodnog univerziteta«, *Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a*, Stvarnost, Zagreb, 1963.

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Rektor Narodnog univerziteta u Bihaću bio je dr Kosta Grubačić.

^{6a)} Zapisnik spomenute konferencije nalazi se u arhivi Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, akt br. 94 od XI 1943. god.

⁶⁾ Livanjski bukvar izrađen je 1942. g., a na njegovoj izradi radili su Nijaz Aličkadić i Cecilija Čabo.

rovce, pa u Glamoč i Livno. Dječji domovi su bili dobro organizirani, i uz pomoć osoblja domova riješena su pitanja u vezi s organizacijom djelovanja domova, a poznati su natčovječanski naponi u povlačenju kompletnih domova i škola sa stotinama djece pred ofanzivama okupatora i raznih drugih neprijatelja.

U životu osnovnih škola i obrazovanju mladih naraštaja za vrijeme narodnooslobodilačke borbe značajnu ulogu je odigrala pionirska organizacija⁷⁾ predvođena USAOJ-em i SKOJ-em.

Ova organizacija je za vrijeme NOB-e predstavljala značajan faktor u reformi sadržaja obrazovanja, pa je u školu i redove prosvjetnih radnika unosila nove metode odgoja i duh specifičan revolucionarnom razdoblju. Pioniri su, prema svojim mogućnostima, pridonosili zajedničkoj borbi, obavljali su različite dužnosti kao kuriri ili pomagali organima narodne vlasti, sakupljali su voće za ranjene borce ili nastupali u kulturno-umjetničkim ekipama, uzimali su učešća u različitim proslavama, manifestacijama i dr. Prosvjetni i kulturni rad za vrijeme NOB-e do ljeta 1943. godine, što smo naprijed istakli, bio je još uvijek relativno malih razmjera. Ni oslobođena područja Bosne i Hercegovine nisu bila dovoljno prostrana, nije bilo dovoljno prosvjetnih kadrova koji bi mogli šire organizirati takvo djelovanje. Međutim, usprkos teškoćama i ratnim uslovima, na oslobođenom teritoriju Bosne i Hercegovine do ljeta 1943. godine radilo je preko 100 analfabetskih tečajeva, pokrenut je učiteljski tečaj na livanjskom području i organiziran je bogat kulturno-prosvjetni rad u raznim oblicima.

I zasjedanje ZAVNOBiH-a, razvoj prosvjete na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine

Političke okolnosti uslovljavale su da je NOP u svom razvoju morao savladati proturječnosti, pa se ustanak u cjelini, a s njime i narodna vlast, razvijao vrlo neravnomjerno. U krajevima u kojima je ustanak bio u stalnom porastu, kao u Bosanskoj krajini, i razvoj narodne vlasti tekao je ravnomjerno. Godine 1943. osnovani su okružni, a zatim i Oblasni NOO za Bosansku krajinu. U drugim oblastima, u istočnoj Bosni i Hercegovini, gdje su na stanovništvo, jednim dijelom, imali utjecaja ustaše i četnici, razvitak narodne vlasti je zaostajao.

Na razvitak narodne vlasti u Bosni i Hercegovini utječe činjenica što je Bosna i Hercegovina bila poprište velikih i žestokih bitaka NOV protiv okupatora i domaćih izdajnika. Vrhovni štab i glavne operativne grupe NOV nalazile su se u Bosni, pa je i slobodni teritorij bio velik, ali osim Bosanske krajine nije bio stabilan, te je i razvoj narodne vlasti ovisio o toku i uspjehu vojnih operacija.

Formiranje političkog rukovodstva NOP-a sazrelo je tek onda kada je hrvatsko i muslimansko stanovništvo počelo odlučnije stupati u redove NOP-a, a nakon suzbijenog utjecaja četnika i njihova vojničkog razbijanja. Zato su povoljne političke prilike za stvaranje ZAVNOBiH-a nastale tek u jesen 1943. kad se NOP u čitavoj Bosni i Hercegovini stabilizirao i kad su bila stvorena velika i čvrsta slobodna područja, koja su omogućila izgradnju viših organa narodne vlasti. Potkraj 1943. godine NOB jugoslavenskih naroda

⁷⁾ Savez pionira formiran je na Prvom kongresu USAOJ-a u Bihacu od 27. do 29. decembra 1942. g.

dostigla je ogroman zamah. U to vrijeme NOV je čvrsto zahvatila stratešku inicijativu u svoje ruke na gotovo cijelom jugoslavenskom ratištu. Ona je privlačila velike neprijateljske snage.

U tim uslovima održava se osnivačka skupština ZAVNOBiH-a na Prvom zasjedanju održanom noću između 25. i 26. novembra 1943. god. u Mrkonjić Gradu,⁸⁾ neposredno prije Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

ZAVNOBiH je formiran kao političko i rukovodeće tijelo NOP-a. Na Zasjedanju je donesena rezolucija⁹⁾ o rezultatima i ciljevima NOB u Bosni i Hercegovini. Rezolucijom je proklamirano da »Narod Bosne i Hercegovine danas predstavlja jedino Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja za Bosnu i Hercegovinu«. U istom se dokumentu na Prvom zasjedanju ističe »...da oslanjajući se na narodnooslobodilačke odbore od seoskih do oblasnih, učvršćuje i proširuje novu narodnu vlast, da još u većoj mjeri pomaže Narodnooslobodilačku vojsku i još uspješnije rješava ekonomska, socijalna, **prosvjetna** (podvukao M. Z.) i zdravstvena pitanja.« U duhu Rezolucije usvojen je i Proglas ZAVNOBiH-a narodima Bosne i Hercegovine.

Krajem 1943. i početkom 1944. nastaju povoljni uslovi za život i rad na oslobođenom teritoriju, a posebno u Bosanskoj krajini. Pokreće se i razvija kulturno-prosvjetni rad. Na iskustvima, koja su se stjecala u prvim godinama NOB-e, počinje planski i sistematski rad na prosvjećivanju i na otvaranju osnovnih škola, a tome je pridonijelo osnivanje ZAVNOBiH-a.

Rad osnovnih škola. Neposredno nakon I zasjedanja ZAVNOBiH-a prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu prilazi sistematskom otvaranju osnovnih škola. Prvo je obnovljena osnovna škola u Ključu, gdje je tada bilo i sjedište Oblasnog NOO-a, a s radom je nastavila škola u Mrkonjić Gradu, pa su obnovljene još osnovne škole u Jajcu, Sanskom Mostu, Lušci-Palanci, Benekovcu, Majkić Japri, Srpskim Jasenicama, Hašanima i u nekim mjestima Kozare. Još su proradile osnovne škole u Livnu, Sajkoviću, Vrbici, Gubinu, Glamoču, Rorama, Drvaru, Bosanskom Petrovcu i u nekim selima oko tih mjesta.

Računa se da je krajem 1943. i početkom 1944. radilo oko 25 osnovnih škola samo u Bosanskoj krajini, a njih je pohađalo oko 2.200 učenika. U to vrijeme su se učitelji sakupljali sa svih strana i dolazili su Prosvjetnom odjeljenju Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu, koji ih je raspoređivao u različita mjesta po svojoj oblasti.

U nekim od spomenutih mjesta prihvatile su se rada u školama i pismenije žene, a na dužnost učitelja javljale su se i one učiteljice koje ranije iz različitih razloga nisu dugo vremena radile u školi. Svi učitelji i lica koja su se prihvatila rada u školi prilazili su poslu s takvim žarom kakav se ranije nije pamtio. Svi su shvatili da je škola u prvom redu njihova stvar. Ubrzo na području Bosanske krajine nije bilo nijedne napuštene školske zgrade koja je bila sposobna za rad, a mnoge osnovne škole počele su da rade i u seoskim kućama.

U tim prvim školama za vrijeme NOB-e, i pored nedostataka u nastavnim sredstvima, bilo je vrlo privlačno raditi, jer nije postojao problem discipline ili izostajanja djece s nastave. Odnos ljudi prema školi bio je iskren, a djeca su u školu rado dolazila i pažljivo slušala predavanja svojih učitelja. Približeke u školi pisala su na poleđini već ispisanog papira, u nedostatku bilje-

⁸⁾ *Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a*, izdanje Narodne skupštine BiH, Sarajevo, 1953.

⁹⁾ Isto.

žnica, ili na poleđini službenih akata, na dasci, na vratima — posvuda gdje se ukazala mogućnost da se nešto može napisati.

Narodni odbornici, naročito žene u odborima ulagale su mnogo ljubavi i brinuli se, te pomagali školskoj djeci pribavljajući im školski pribor, ishranu, odjeću i obuću. Škola je zaista bila ponos sela i gradića. Škole su se obično isticale svojom urednošću i čistoćom, mnoge su bile i ukrašene cvijećem koje su donosila djeca. Ratnici, prolazeći kroz selo, uvijek su svraćali u školu, donosili su pozdrave s fronta djeci i učitelju, a našla bi se i pokoja olovka i bilježnica, koja jabuka i orah. Tako se razvijalo jedinstvo fronta i pozadine.^{9a)} Za takav zamah u osnivanju osnovnih škola i u pokretanju različitih oblika narodnog prosvjećivanja najviše zasluga su imali drugovi iz Prosvjetnog odjeljenja Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu. Isto tako zaslužni su bili i članovi Izvršnog odbora Oblasnog NOO-a na čelu s predsjednikom Dušanom Ivezićem i sekretarom Šefketom Maglajlićem. Članovi ZAVNOBiH-a isto tako su se zauzimali za rješavanje prosvjetnih problema na području Bosanske krajine, a veliku brigu za prosvjetu pokazivao je predsjednik ZAVNOBiH-a dr Vojislav Kecmanović-Dedo, koji je u to vrijeme većinom boravio u Ključu kamo je prešao iz Bijeljine i istočne Bosne.

U proljeće 1944. formiraju se novi okružni NOO-a i afirmiraju se postojeći na području Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu.¹⁰⁾

Okružni NOO-i razvili su svestranu djelatnost na kulturno-prosvjetnom polju, pa je prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a pozvalo istaknute prosvjetne radnike ove oblasti na konferenciju u Sanici sredinom maja 1944. g.¹¹⁾ Nova organizacija okružnih NOO-a i konferencija u Sanici imale su veliko značenje za otvaranje osnovnih škola i pokretanje kulturno-prosvjetnog rada na području Bosanske krajine. U osnovnim školama koje su obnovile rad primjenjivao se nastavni plan i program koji je izradilo prosvjetno odjeljenje NOO-a za Bosansku krajinu. Najsređenije prilike u to vrijeme bile su na području okružnog NOO-a Podgrmeč. Iz tog vremena sačuvan je i izvještaj o kulturno-prosvjetnom radu u ovome okrugu.¹²⁾

Da se ne bi ometala nastava, pojedini NOO-i na Podgrmeču, izgradili su skloništa u blizini škola, tako da su se djeca mogla skloniti u slučajevima opasnosti, a da škola ne prestaje s radom. NOO-i u svojim izvještajima ukazuju kako je neprijatelj na razne načine ometao rad na kulturno-prosvjetnom polju i rad škola, pa su i odbori objašnjavali zastoj ili slab uspjeh u ovome djelovanju smetnjama koje su prouzrokovali neprijatelji.¹³⁾

Intenzivan rad na narodnom prosvjećivanju razvijao se i na području sreskog NOO-a Jajce, Drvar i Livno. Sreski NOO Jajce u izvještaju Oblasnom

^{9a)} Muzej narodne revolucije (MNR) Sarajevo, br. 4119. Okružni NOO Podgrmeč, akt br. 140 od 3. III 1944.

¹⁰⁾ Na području oblasti bilo je 7 okružnih NOO (Cazinska krajina, Jajce, Podgrmeč, centralna Bosna, Kozara, Drvar i Livno).

¹¹⁾ Pored drugova iz prosvjetnog odjeljenja, konferenciji je prisustvovao sekretar Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu Šefket Maglajlić i okružni referenti za prosvjetu: za Okružni NOO Podgrmeč Jela Perović, za Okružni NOO Kozara Mica Vrhovac, za Okružni NOO centralna Bosna Drago Vidović, za Okružni NOO Jajce Bosa Ilić-Škarić, za Okružni NOO Drvar Hasan Mušić i za Okružni NOO Livno Mate Zaninović.

¹²⁾ Prema izvještaju krupskog sreza radilo je više škola. Izvještaj se nalazi u Arhivu za Bosansku krajinu u Banja Luci.

¹³⁾ Sreski NOO Bosanski Novi, akt br. 50 od 2. III 1944. MNR Sarajevo i akt br. 333 od 15. IV 1944. MNR Sarajevo, br. 4252.

odboru za Bosansku krajinu javlja o početku školskog rada: »...počela je s radom škola, a pošto djeca nisu radila u školi tri godine nastavnici su primorani da obrađuju i utvrđuju gradivo prethodnih razreda, a za pravilno odvijanje nastave nedostaju udžbenici...«¹⁴⁾

Na području sreskog NOO-a Kotor Varoš djelovale su 4 škole, koje su posjećivala djeca »prispjela za osnovnu školu.«¹⁵⁾

Početkom 1944. na drvarskom području otvaraju se osnovne škole koje je pohađalo oko 450 učenika. Ukupno je bilo obnovljeno 8 osnovnih škola u kojima je radilo 5 učitelja i 3 pomoćna učitelja. Isti broj škola radio je i na livanjskom području, a škole je tamo posjećivalo više od 500 učenika.¹⁶⁾ Na području Kozare i u centralnoj Bosni tako je obnovilo rad više osnovnih škola. Za druga područja nema podataka o radu osnovnih škola u prvoj polovini 1944. god., ali se zna da je radilo više osnovnih škola u istočnoj Bosni, pa i u pojedinim selima Hercegovine.

Osjećala se velika potreba za učiteljima, pa je Oblasni NOO za Bosansku krajinu počeo organizirati tečajeve za učitelje,¹⁷⁾ kao i tečajeve za rukovodioce analfabetskih tečajeva.

Tečajevi za rukovodioce analfabetskih tečajeva. U prvoj polovini 1944. na području Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu, a zatim i na području Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu i Oblasnog NOO-a za Hercegovinu prilazi se organiziranju tečajeva za rukovodioce analfabetskih tečajeva. Ukupno je održano 15 tečajeva, a posjećivalo ih je 350 tečajaca koji su se osposobili za rukovođenje analfabetskim tečajevima. Svi ti tečajevi na području Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu, kao i oni u drugim oblastima, organizirani su na osnovu plana i programa koji je izradilo prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu. Brign o organizaciji i pokretanju tečajeva vodili su okružni NOO-i. Rad i organizacija na tečajevima odvijali su se na osnovu iskustva i uzora prvog tečaja za rukovodioce kulturno-prosvjetnog rada održanog u Mrkonjić Gradu u novembru 1943. godine. Radi ilustracije rada i rasporeda predavanja na tim tečajevima, prikazat ćemo samo raspored i plan rada tečaja koji je održan u livanjskom okrugu.¹⁸⁾ Tečaj za rukovodioce analfabetskih tečajeva otpočeo je u selu Bastasi, a zbog napada četnika koji su se povlačili prema Dalmaciji tečaj je nastavio s radom u Vrbici (livanjski srez), i tu je tečaj završio s radom. Na kraju ispita tečajci su dobivali svjedočanstva da su osposobljeni za rukovođenje analfabetskim tečajevima, pa su zatim odlazili u svoje krajeve i tamo se prijavljivali prosvjetnom odsjeku opštinskih NOO-a, koji ih je raspoređivao na rad prema potrebama terena. Pored napornog rada na tečaju, kandidati su se u slobodnom vremenu bavili kulturno-prosvjetnim radom, pa bi tečajevi obično završavali priredbom koju bi organizirali kandidati u mjestu gdje se tečaj održavao i narodnim veseljem pa i narodnim zborom kojemu bi obično prisustvovali pred-

¹⁴⁾ Izvještaj sreskog NOO Jajce, br. 152 od 10. XII 1943.

¹⁵⁾ Sreski NOO Kotor Varoš, br. 8 od 6. XII 1943.

¹⁶⁾ Prema usmenoj izjavi Budimira Perovića, sada prosvjetnog radnika u penziji, nastanjenog u Zadru, izjava dana 12. IX 1958.

¹⁷⁾ *Prosvjetni list*, Sarajevo, br. 60, str. 4. 1955.

¹⁸⁾ Tečaj je trajao od 1. oktobra do 4. novembra 1944. u Bastasima, a zbog ugroženosti od strane četnika, tečaj je produžio s radom i završio u Vrbici, livanjsko polje.

stavnici vlasti i Partije.¹⁹⁾ Ukupno je na području Bosne i Hercegovine završilo 15 tečajeva, a osposobljeno je 350 rukovodilaca analfabetskih tečajeva i kulturno-prosvjetnog rada. To se vidi iz tabelarnog pregleda:²⁰⁾

Oblast	Broj tečajeva	Broj polaznika
Bosanska krajina	8	150
Istočna Bosna	4	110
Hercegovina	3	90
Ukupno:	15	350

Međutim, mnogi svršeni tečajci, kao što smo već istakli, odlazili su i na druge dužnosti. Prema potrebi narodnih vlasti, neki su odlazili na rad u NOO-e ili NOV kao rukovodioci kulturno-prosvjetnog rada, komesari, delegati vodova, omladinski rukovodioci i dr., a neki od rukovodilaca po završetku tečajeva odlazili su i na učiteljske tečajeve. Sredinom 1944. i do kraja te godine počeli su se organizirati tečajevi na području okružnih NOO-a Kozara, Podgrmeč, Jajce, Livno, Centralna Bosna, a od kraja 1944. i početkom 1945. na području oblasti istočne Bosne i Hercegovine.²¹⁾

Sreske, okružne i oblasne konferencije prosvjetnih radnika. Od sredine 1944. na području Bosanske krajine redovno su se održavale konferencije prosvjetnih radnika na području pojedinih okružnih NOO-a.

Na sreskim i okružnim konferencijama prosvjetnih radnika izlagana su i pretresana teoretska i praktična pitanja u vezi s izvođenjem nastave u školama i s radom učitelja na polju narodnog prosvjećivanja. Prema dokumentima iz tog vremena, na području Bosanske krajine na konferencijama su održani važni referati. Pod naslovom »Disciplina u narodnoj školi«²²⁾ održan je referat na svim okružnim konferencijama. U referatu se govorilo o ropskoj disciplini, a zatim o svjesnoj disciplini. Između ostalog, u referatu se kaže: »Mi smo protiv dresure djece. U vaspitanju mora vladati razumnost. Vaspitač mora da zna, poštuje prirodnu individualnost djeteta i da razvija pozitivne osobine u djetetu, a da suzbija negativne. Dijete treba da se normalno i slobodno razvija, da mu se daju pravilni pojmovi o stvarima i o životu, da se uputi da radi svjesno, a ne iz straha i koristoljubljivih težnji za pohvalama i nagradama.«²³⁾

Na kraju se u referatu govori o kaznama i nagradama: »Mi danas imamo dosta poteškoća u radu na stvaranju svjesne discipline. Tu je slaba ishrana i golotinja djece, pa nedostatak radne snage u pozadini koju zamjenjuju djevin, Federalnoj Bosni i Hercegovini, koja će biti u sastavu Slobodne demo-

¹⁹⁾ Na livanjskom tečaju za rukovodioce analfabetskih tečajeva kandidati su uvježbali igrokaz »Matija Gubec« i više recitacija, a pjevački zbor je uvježbao nekoliko zbornih pjesama. Za narod Vrbičice i za susjedna sela (Celebić, Bogdaši i Radanovci) nastupi kandidata dali su poticaj za daljnji kulturno-prosvjetni rad.

²⁰⁾ Statistički podaci 1945/55. u katalogu Savjeta za prosvjetu i kulturu BiH, Sarajevo. Piscu ovoga rada na uvid dao Nijaz Alikadić, koji je i sredio spomenutu statistiku.

²¹⁾ Sreski NOO Bosanski Novi, akt br. 484 od 22. VI 1944. MNR Sarajevo, br. 17019, Okružni NOO Kozara, akt bb. od 30. VII 1944. MNR Sarajevo, 13915, Okružni NOO Podgrmeč, izvještaj za februar 1945, Oblasni NOO za Hercegovinu, akt br. 61 od 16. III 1945, Oblasni NOO za Bosansku krajinu bb. od 31. XII 1944. MNR Sarajevo, kutija Oblasni NOO za Bosansku krajinu.

²²⁾ MNR, Sarajevo, b. b. kutija Oblasni NOO za Bosansku krajinu, Prosvjetno odjeljenje.

²³⁾ »Disciplina budućnosti se iz osnova razlikuje od slijepe i grube discipline. Novom dobu treba, nova bolja disciplina...« Isto.

ca, slabe prostorije i namještaj u učionicama, pa nedostatak udžbenika i pribora za pisanje, nesiguran ekonomski život itd. Sve su to teškoće koje nam smetaju radu, ali i u takvim prilikama mi možemo i trebamo učiniti sve za vaspitanje đaka sa svjesnom disciplinom, jer našoj užoj novoj domokratske Jugoslavije, ne trebaju pokorni robovi, već preporođeni novi i slobodni ljudi i građani.«²⁴⁾

Pored spomenutog referata, na većini okružnih konferencija za prosvjetne radnike održani su još referati na različite teme.²⁵⁾ Referati su imali veliko značenje za unapređivanje rada u nastavi i široj djelatnosti na polju narodnog prosvjećivanja.

Na konferencijama je pružana sistematska pomoć mladim učiteljima koji su svršavali učiteljske tečajeve. Pomoć su pružali okružni referenti za prosvjetu koji su povremeno obilazili osnovne škole na svojim područjima, pa su na konferencijama ukazivali na nedostatke i pozitivne uspjehe u radu. Na sreskim i okružnim konferencijama održavana su i praktična predavanja iz raznih nastavnih predmeta, a naročito onih za kojima se osjećala najveća potreba.²⁶⁾ Konferencije su obično trajale dva dana, a drugog dana su se održavala uzorna praktična predavanja u osnovnoj školi, gdje je obično održavana sreska ili okružna konferencija. Na konferencijama se raspravljalo o pojedinim pitanjima praktičnog rada učitelja, a na kraju konferencije prisutni su bili upoznati s najnovijim dopisima i okružnicama prosvjetnih vlasti. Osim toga, davale su se upute za rješavanje težih problema kojih je u to vrijeme bilo mnogo.

Sreske učiteljske konferencije održavane su u toku svakog mjeseca, a okupljale su učitelje dotičnog područja. Konferencije su održavane pod rukovodstvom prosvjetnog referenta, a raspravljalo se o aktualnim pitanjima rada osnovnih škola i različitim oblicima kulturno-prosvjetnog djelovanja, a naročito rada analfabetskih tečajeva. Mnogo lakše je bilo okupiti učitelje jednog sreza, pa su se takve konferencije i redovitije održavale, naročito za vrijeme ofanzive i zimskih dana.²⁷⁾

Pored okružnih i sreskih konferencija, pokrenut je bio rad i učiteljskih radnih zajednica, koje su bile formirane na području jedne ili susjednih opština, prema terenskim prilikama, kako bi učitelji mogli najlakše da se okupljaju. Na učiteljskim radnim zajednicama pružana je konkretna i efikasna pomoć naročito mladim učiteljima. Ovim radnim sastancima obično su prisustvovali i rukovodioci analfabetskih tečajeva, pa je s njima razrađivan plan lekcija koji će se ostvariti na tečajevima za 15 dana, jer su se u to vrijeme i sastajale radne učiteljske grupe.²⁸⁾

²⁴⁾ Izvještaj Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu, Prosvjetno odjeljenje, od 31. XII 1944. MNR Sarajevo br. 13447. Isto dr Čemerlić: *Kulturno-prosvjetna djelatnost narodnooslobodilačkih odbora*, Godišnjak historijskog društva BiH, G. VII 1956.

²⁵⁾ Očigledna sredstva u nastavi, *Vaspitanje u duhu bratstva i jedinstva*, O narodnom prosvjećivanju, *Kulturno-prosvjetni rad u prošlosti i sadašnjosti*, *Ličnost učitelja u nastavi*, *Najvažniji pedagoški principi u novoj školi*, *O narodnom učitelju*, *Dječja školska zajednica*, *Naša nova narodna škola*, *Nedostaci našega rada*. Na konferenciji prosvjetnih radnika za livanjski okrug održan je i referat »Interes i pažnja u nastavi«. Isto.

²⁶⁾ Referati su umnožavani i slati okružnim NOO-ima s tim da ih oni umnože i dostave svim srezovima. Akt Okr. NOO Podgrmeč, br. 570 od 16. II 1945. MNR Sarajevo, br. 8953.

²⁷⁾ Isto.

²⁸⁾ Oblasni NOO za Hercegovinu, akt br. 61. od 16. III 1945. Kutija NOO-a za Hercegovinu, MNR Sarajevo.

Razumljivo je što je u teškim ratnim prilikama sav ovaj rad bio izvođen uz poteškoće, od kojih su mnoge savlađivane samo velikom voljom i upornošću onih koji su oduševljeno i samoprijegorno radili na ostvarivanju ciljeva prosvjetne politike za vrijeme NOB-e.²⁹⁾ Učitelji su bili ne samo nastavnici u osnovnim školama nego i pokretači ostalih oblika narodnog prosvjećivanja, pa su pomagali u ostvarivanju prosvjetne politike narodnih vlasti i društvenih antifašističkih organizacija.

Naročito značajnu ulogu u ovom radu imali su učitelji u onim opštinama koje su bile udaljene od većih kulturnih centara. Prema tome, oni su s uspjehom morali voditi nastavu u školi, učestvovati u radu analfabetskih tečajeva, ponegdje su rukovodili različitim oblicima narodnog prosvjećivanja, bili su članovi kulturno-prosvjetnih odbora, a ponegdje i članovi opštinskog, mjesnog ili seoskog NOO-a. Često su bili angažirani u vođenju administracije mjesnih kancelarija NOO-a. Opterećenost učitelja bila je velika, pa je Oblasni NOO za Bosansku krajinu u jednoj okružnici konstatirao da je vanškolski rad učitelja za svaku pohvalu, ali je uz to naredio prosvjetnim referentima da taj rad ne smije biti na štetu škole, odnosno nastave.

O radu učiteljskih konferencija pisano je i u štampi³⁰⁾ na oslobođenoj teritoriji, pa se tako mogla i šira javnost upoznati s radom učiteljskih skupova. Konferencije učitelja i radne zajednice učitelja pridonosile su unapređivanju nastave i društvenom djelovanju učitelja, jer se o tome raspravljalo na tim konferencijama i radnim zajednicama učitelja.

II zasjedanje ZAVNOBiH-a, daljnji razvoj oslobodilačke borbe — daljnji razvoj prosvjete u Bosni i Hercegovini

Odluke o izgradnji Jugoslavije na federativnim principima donesene su na II zasjedanju u Fajcu 29. XI 1943, a potvrdile su želju naših naroda da ostanu ujedinjeni u zajedničkoj državi, na principima ravnopravnosti naroda. Ovom odlukom federativno uređenje iziskivalo je izgradnju državne organizacije u svakoj federalnoj jedinici. Sprovedenje odluka II zasjedanja AVNOJ-a zahtijevalo je njihovu razradu na konkretnim uslovima i prilikama u pojedinim krajevima Jugoslavije.

U Bosni i Hercegovini to je urađeno na II zasjedanju ZAVNOBiH-a, koje je trebalo da se održi neposredno nakon II zasjedanja AVNOJ-a, ali VI neprijateljska ofanziva krajem 1943. godine, a zatim VII ofanziva krajem prve polovine 1944, odgodile su II zasjedanje ZAVNOBiH-a za nekoliko mjeseci.

Zato je neposredno poslije VII ofanzive Predsjedništvo ZAVNOBiH-a sazvalo vijeće na zasjedanje, koje je održano u Sanskom Mostu između 30. juna i 2. jula 1944. godine,³¹⁾ pa je na II zasjedanju ZAVNOBiH-a doneseno više odluka.³²⁾

²⁹⁾ Dr L. Geršković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, str. 173—184.

³⁰⁾ *Oslobođenje*, 1945. br. 22 od 26. I, str. 227.

³¹⁾ Prije II zasjedanja ZAVNOBiH-a Prezidijum je promijenio naziv u Predsjedništvo ZAVNOBiH-a.

³²⁾ 1. Odluka o konstituiranju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja u najviše zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine, 2. Odluka o ustrojstvu i radu Narodnooslobodilačkih skupština u federalnoj Bosni i Hercegovini, 3. Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine, 4. Odluka o Poslovniku za rad ZAVNOBiH-a i 5. Odluka o odobrenju rada Bosansko-hercegovačke delegacije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a.

Odluke su imale ustavopravni značaj, jer su njima postavljena osnovna načela državne organizacije Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Na sjednici od 6. jula 1944. formirano je prvih 6 odjeljenja, a među njima i Odjeljenje za narodnu prosvjetu. Predsjedništvo ZAVNOBiH-a je odlučilo da odjeljenja pretvori u povjereništva.³³⁾ Na čelu svakog odjeljenja bio je načelnik, a kasnije povjerenik. U prvo vrijeme Predsjedništvo je postavljalo načelnika iz redova svojih članova, a kasnije iz sastava vijećnika ZAVNOBiH-a.³⁴⁾ Odjeljenja su se dijelila na odsjeke i referate. Za povjerenika Prosvjetnog odjeljenja bio je izabran profesor Anto Babić.

U Deklaraciji o pravima građana BiH II zasjedanja ZAVNOBiH-a u vezi s narodnim prosvjećivanjem ističe se: »Narodna demokratska vlast poduzet će sve mjere da što prije likvidira nepismenost u Bosni i Hercegovini, da planski izgrađenom mrežom škola i kulturno-prosvjetnih ustanova unapredi opšte obrazovanje i time omogući njegov brži kulturni i ekonomski razvitak.«³⁵⁾

Ovim je postavljen vrlo obiman prosvjetni program čije je ostvarenje trebalo bez odlaganja početi sredstvima koja su bila dostupna u ratnim prilikama i kadrovima koji su se stavili na raspolaganje Narodnim vlastima. U referatu na II zasjedanju ZAVNOBiH-a profesor Anto Babić je dao osvrt na širenje narodne prosvjete u prvim godinama NOB-e, a ujedno je ukazao i na perspektive u daljnjem radu na suzbijanju nepismenosti, uspostavljanju osnovnih škola i pripremanju prosvjetnih kadrova, prvenstveno učitelja.³⁶⁾

Zacrtae su smjernice i uočeni najvažniji problemi pred kojima se nalazila narodna prosvjeta, tako da se odmah od prvih dana II zasjedanja ZAVNOBiH-a radilo na još intenzivnijem uspostavljanju rada osnovnih škola, na pripremanju učiteljskog kadra, na izradi udžbenika i školskog namještaja i pribora, pokretani su različiti oblici narodnog prosvjećivanja, otvarani su i domovi kulture u kojima se odvijao kulturno-prosvjetni rad. Pored toga, radilo se i na pripremanju naučno-popularne biblioteke, a počinjali su se rješavati i problemi srednjih škola. Neposredno poslije II zasjedanja ZAVNOBiH-a, a naročito poslije unutarnje organizacije Predsjedništva ZAVNOBiH-a, Odjeljenje za prosvjetu preuzelo je rukovođenje na području kulturno-prosvjetne djelatnosti na cijelom području oslobođene Bosne i Hercegovine. Ujedno se radilo na pripremanju za provođenje prosvjetne politike nakon oslobođenja zemlje. Na početku rada prosvjetnog odjeljenja ZAVNOBiH-a težilo se jedinstvenom sistemu u radu prosvjetnih ustanova, a bilo je nastojanja da se objedine i srede prosvjetne prilike na cijelom području oslobođene Bosne i Hercegovine.³⁷⁾ Predsjedništvo je preko svog odjeljenja za prosvjetu izradilo program rada kako bi se formirale osnovne i srednje škole i kako bi se još uspješnije širila pismenost na cijelom oslobođenom području

³³⁾ *Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, 30. juna, 1. i 2. jula 1944.* Sarajevo, Narodna skupština NRBiH, 1954.

³⁴⁾ Isto.

³⁵⁾ Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, o pravima građana BiH — Sanski Most, 1. VII 1944.

³⁶⁾ »U planskoj organizaciji narodne prosvjete najviše se unapređovalo na teritoriji Bosanske krajine gdje su postojali najpovoljniji uslovi za rad.« *Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, 30. juna, 1. i 2. jula 1944. g.* Sarajevo, Narodna skupština NRBiH, 1954.

³⁷⁾ Isto.

Bosne i Hercegovine. Program je usvojilo Predsjedništvo ZAVNOBiH-a krajem 1944. godine, pa je dopunjen nov nastavni plan i program za osnovne škole, prihvaćen je nastavni plan i program analfabetskih tečajeva, koji je već ranije izradilo Prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu, revidiran je nastavni plan i program za učiteljske tečajeve, gimnazije i učiteljske škole, kao i za druge škole i tečajeve koji će otpočeti da rade na oslobođenom teritoriju, a što će se provoditi nakon oslobođenja zemlje. Raspravljano je i pitanje kvalifikacije učenika koji su pohađali školu ili tečaj na oslobođenom teritoriju i onih koji su na okupiranoj teritoriju bili onemogućeni da nastave započeto školovanje.

Donošenjem ovog plana i programa, prosvjetna politika u Bosni i Hercegovini dobiva solidniju osnovu, koja ranije nije postojala. Predsjedništvo ZAVNOBiH-a i njegovo Odjeljenje za narodnu prosvjetu donijelo je »Privremena uputstva za organizaciju i rad osnovnih škola i analfabetskih tečajeva u Bosni i Hercegovini«. ³⁸⁾ Na osnovu tih uputstava, sve osnovne škole i analfabetski tečajevi trebalo je da rade na cijelom području Bosne i Hercegovine, a pri tom da se služe nastavnim planom i programom koji je izradilo Prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu. Osnovna škola trebalo je ukupno da traje 18 mjeseci, dijelila se u tri stupnja, a svaki stupanj je morao trajati 6 mjeseci, pa su svršeni učenici III stupnja dobivali svjedodžbu o završenoj osnovnoj školi. Ta je svjedodžba bila punovažna i jednaka onoj četvorogodišnje osnovne škole. Osnovna škola je bila obavezna za svu mušku i žensku djecu od 7 do 12 godina, ali zbog velikog broja djece koja su prerasla osnovnu školu, prvenstveno su se primala starija djeca, a tek onda mlađa, ukoliko su dopuštale prilike škole, školski prostor i broj učitelja. Analfabetski tečajevi, prema privremenim uputstvima, dobijaju jedinstvenu osnovu na cijelom području Bosne i Hercegovine, prihvaćen je njihov nastavni plan i program koji je izradio Oblasni NOO za Bosansku krajinu, a i Oblasni NOO-i za Hercegovinu i istočnu Bosnu bili su dužni da preko svojih odjeljenja za prosvjetu organiziraju analfabetske tečajeve u svim selima, tvornicama i poduzećima. ³⁹⁾

Okružni NOO-i organiziraju tečajeve za rukovodioce analfabetskih tečajeva u oslobođenim sreskim mjestima ili drugdje gdje su za to postojale mogućnosti. ⁴⁰⁾ Oblasni odbori su bili dužni organizirati i kontrolu o uspjehu tečajeva posredstvom izaslanika sreskog NOO-a na čijem su se teritoriju održavali i gdje su radile osnovne škole. Za svakog kandidata analfabetskog tečaja trebalo je utvrditi stupanj znanja koji je postigao na tečaju, prije nego mu se izda uvjerenje o završenom tečaju. Pored toga, uputstva su zaduživala mjesne NOO-e da vode stalnu evidenciju o nepismenim na svome području i da o tome obavještavaju više organe vlasti. Opštinski NOO-i odbor bio je dužan da vodi spisak nepismenih lica od 12 do 45 god. i na osnovu toga spiska da predlaže otvaranje analfabetskih tečajeva. Sreski NOO vodio je računa o radu na opismenjavanju u pojedinim opštinama, a prosvjetni odjeli tih odbora odlučivali su gdje će se tečajevi otvarati. ⁴¹⁾ Da bi se ova privremena

³⁸⁾ Biblioteka Skupštine SRBiH Sarajevo, Arhiv ZAVNOBiH-a, mapa Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a, br. službeno.

³⁹⁾ Isto.

⁴⁰⁾ Isto.

⁴¹⁾ Izvještaj o radu Odjeljenja za narodnu prosvjetu Predsjedništva ZAVNOBiH-a i Privremeno uputstvo za organizaciju rada osnovnih škola i analfabetskih tečajeva. Biblioteka Skupštine SRBiH Sarajevo, Arhiv ZAVNOBiH-a.

uputstva što prije sprovodila u djelo, odjeljenje za narodnu prosvjetu ZAVNOBiH-a poduzelo je potrebne mjere da se ona dostave svim NOO-ima i da se provedu u život »imajući u vidu skoro oslobođenje čitave naše zemlje, a u cilju da se dosadašnji školski i vanškolski rad ne prekida, nego odmah produži na širem planu.«⁴²⁾

Uspjeh na polju narodne prosvjete između II i III zasjedanja bio je vidan, a to je istaknuto i u izvještaju na III zasjedanju ZAVNOBiH-a.⁴³⁾

Rad odjeljenja za narodnu prosvjetu ZAVNOBiH-a. Na osnovu odluka II zasjedanja ZAVNOBiH-a, njegovo Predsjedništvo donijelo je odluku o stvaranju javne uprave,⁴⁴⁾ a u odjeljenju za prosvjetu ZAVNOBiH-a formirani su ovi odsjeci: 1. Odsjek za osnovnu nastavu, 2. Odsjek za srednju nastavu, 3. Odsjek za narodno prosvjećivanje i 4. Odsjek za nauku i kulturu.

Prema istim uputama, pri Odjeljenju za prosvjetu formiran je i Prosvjetni savjet. Na čelu Odjeljenja za prosvjetu bio je načelnik, a na čelu odsjeka šefovi. Prema tim uputstvima, pri oblasnim NOO formirana su tri odsjeka: 1. Odsjek za osnovnu nastavu i analfabetske tečajeve, 2. Odsjek za srednju nastavu i 3. Odsjek za kulturno-prosvjetni rad.

Na čelu prosvjetnog odjeljenja Oblasnog NOO-a bio je načelnik, a na čelu odsjeka referent.

Pri okružnim NOO-ima formirani su prosvjetni odsjeci, a dijelili su se na odjeljke: 1. Odjeljak za nastavu i analfabetske tečajeve, 2. Odjeljak za srednju nastavu, i 3. Odjeljak za narodno prosvjećivanje. Na čelu odjeljka nalazio se referent koji je rukovodio cjelokupnim radom i odgovarao okružnom NOO-u.

Pri sreskim odjeljcima za prosvjetu osnivane su referade, i to: 1. Referada za osnovnu nastavu i analfabetske tečajeve, i 2. Referada za narodno prosvjećivanje.

Načelnik Prosvjetnog odjeljenja ZAVNOBiH-a bio je i dalje profesor Anto Babić.

Krajem 1944. Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a podnijelo je izvještaj o narodnoj prosvjeti Predsjedništvu ZAVNOBiH-a. Iz tog pregleda vidimo da se rad Odjeljenja za narodnu prosvjetu do tada kretao u granicama najbitnijih zadataka, koji su bili zacrtani i na II zasjedanju u Sanskom Mostu. Nastavilo se s radom na suzbijanju nepismenosti i uspostavljanju rada osnovnih škola. Težište rada u dotadašnjem djelovanju postavljalo se na osnovnu školu i na analfabetske tečajeve, kao i na pripremanje kadrova za škole i tečajeve. Svim oblasnim odborima poslani su planovi i programi s uputama, s tim da se odmah pristupi otvaranju osnovnih škola i tečajeva za nepismene. Prema spomenutom izvještaju, kaže se: »... šta je u tom pogledu učinjeno na teritoriji istočne Bosne i Hercegovine nemamo konkretnih i potpunih podataka.«⁴⁵⁾

U spomenutom izvještaju se najviše govori o prosvjetnom djelovanju u Bosanskoj krajini, gdje je radilo 67 osnovnih škola i 228 analfabetskih teča-

⁴²⁾ Isto, dr H. Čemerlić, *Kulturno-prosvjetna djelatnost NOO-a*, Godišnjak VII 1956.

⁴³⁾ *Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a*. Sarajevo 1954.

⁴⁴⁾ Arhiv ZAVNOBiH-a u Biblioteci Skupštine SRBiH Sarajevo, br. službeno od 3. IX 1944.

⁴⁵⁾ Izvještaj Odjeljenja za narodnu prosvjetu Predsjedništva ZAVNOBiH-a, bb, Arhiva biblioteke Skupštine SRBiH.

jeva s oko 10.600 polaznika. Analfabetski tečajevi radili su i u Hercegovini, »ali nam nije poznat njihov broj.«⁴⁶⁾

Pripremanje kadrova za osnovne škole i analfabetske tečajeve nametalo se Prosvjetnom odjeljenju ZAVNOBiH-a kao najhitniji zadatak, koji se u prilikama koje su u to vrijeme vladale mogao riješiti jedino otvaranjem tečajeva za učitelje i rukovodioce analfabetskih tečajeva. U izvještaju se spominje da su prvi tečaj za učitelje završila 33 kandidata koji su odmah bili raspoređeni, a završavao je i drugi tečaj, kako se to ističe u spomenutom izvještaju.

U pregledu o dosadašnjem radu Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a konstatira da su »...za osnovne škole i za ove tečajeve izrađeni planovi i programi s najbitnijim metodskim uputama, tako da se u čitavoj zemlji radi po jedinstvenom planu.«⁴⁷⁾

U izvještaju Odjeljenja za narodnu prosvjetu dalje se kaže da se on odnosi na dotadašnji rad na području BiH. Isti izvještaj je poslan i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije. Nakon toga slijedi prijedlog organizacije Odjeljenja za narodnu prosvjetu. Radi lakšeg obavljanja posla predloženo je da se Odjeljenje za narodnu prosvjetu podijeli na odsjeke i sekcije. Odsjeku za osnovnu nastavu i analfabetske tečajeve istaknut je zadatak: »...u dužnost ove sekcije spada: evidencija o nastavnicima, njihovom radu, snabdijevanju škola, korespondenciji, o izvještajima, školskoj statistici, dječijim domovima.«⁴⁸⁾

Sekciji za nastavu bio je zadatak da obavlja: »...stručni nadzor nad radom škola i tečajeva. Izrada nastavnog plana i programa, metoda uputstva i izrada udžbenika. Stručno izgrađivanje nastavnika. Izdanja dječje knjige. Pedagoško rukovodstvo školskim ustanovama.«⁴⁹⁾

Odsjek za srednje škole dijelio se na: a) sekciju za administraciju i b) sekciju za nastavu,⁵⁰⁾ a njen je zadatak bio da: »...vrši stručni nadzor nad školama i tečajevima. Izgrađuje planove, programe, metoda uputstva i udžbenike za škole i tečajeve, rukovodi stručnim izgrađivanjem nastavnika. Veza s omladinskim organizacijama.«⁵¹⁾

Odsjek za narodno prosvjećivanje dijelio se na: a) sekciju za organizaciju i b) sekciju za štampu. Zadatak je prve sekcije da vodi nadzor nad organizacijom prosvjetnog rada na terenu, da raspoređuje nastavnike, osniva narodne univerzitete i vodi nadzor nad njim, da daje direktive prosvjetnom radu, održava veze sa kulturnim organizacijama.⁵²⁾ Sekciji za štampu postavljen je zadatak da: »...rukovodi redakcijom knjiga i časopisa, pribavlja i vrši raspodjelu sredstava za narodno prosvjećivanje.«⁵³⁾ Odsjek za nauku i umjetnost dijelio se na: a) sekciju za nauku i b) sekciju za umjetnost. Zadatak je prve sekcije da »...vodi nadzor nad muzejima, naučnim zbirkama i naučnim zavodima. Radi na osnivanju naučnih društava. Priprema osni-

⁴⁶⁾ Isto.

⁴⁷⁾ Isto.

⁴⁸⁾ Isto, str. 1.

⁴⁹⁾ Isto.

⁵⁰⁾ Isto.

⁵¹⁾ Isto.

⁵²⁾ Isto.

⁵³⁾ Isto.

vanje centralne naučne biblioteke i drugih naučnih ustanova.⁵⁴⁾ Zadatak sekcije za umjetnost je da: »rukovodi organizacijom umjetničkih škola. Vodi nadzor nad umjetničkim zbirka i galerijama. Pozorištem. Muzičkom školom. Radi na unapređivanju književnosti. Priprema osnivanje centralnog zavoda za izdavanje književnih i umjetničkih djela.«⁵⁵⁾

Odjeljenje za narodnu prosvjetu ZAVNOBiH-a izradilo je plan rada s obzirom na neposredne zadatke i prilike u kojima se djelovalo, a taj plan je obuhvatao rad: a) osnovnih škola, b) analfabetskih tečajeva, c) srednjih škola, d) gimnazijskih tečajeva, e) učiteljskih tečajeva i f) tečajeva za nastavnike.⁵⁶⁾

Rad osnovnih škola krajem 1944. i početkom 1945. godine. Oslobođenjem većih područja, od jeseni 1944. godine, narod je sam zahtijevao otvaranje osnovnih škola, jer je u to vrijeme imao razvijen interes za prosvjetu. U mnogim mjestima obnovljene su porušene školske zgrade, a tamo gdje toga nije bilo škole su radile u privatnim prostorijama ili pod vedrim nebom, po voćnjacima, pod krošnjom jabuke — dok se nisu obnovile i preuredile prostorije. U vremenu između VI i VII ofanzive mnoge škole su bile bombardirane, pa je obnovom školskih zgrada trebalo odmah započeti. Neprijateljska avijacija porušila je na Podgrmeču pet školskih zgrada, a isto toliko na području okruga Livno i Jajce—Ključ. Veći broj osnovnih škola nije se mogao otvoriti, jer se osjećalo veliko pomanjkanje učiteljskog kadra. Oslobođenjem gradova: Prijedora, Jajca, Cazina, a kasnije i većih centara: Banja Luke i Tuzle, širom Bosne i Hercegovine, krajem 1944. godine, znatno se povećao broj učitelja, jer su mnogi dolazili na oslobođenu teritoriju i stavljali se na raspolaganje oblasnim NOO-ima, koji su ih raspoređivali po školama u oslobođenim mjestima i selima. Mnogi domobranski oficiri - učitelji, koji su bili zarobljeni ili su prelazili na oslobođenu teritoriju upućivani su na učiteljsku dužnost. Učiteljski kadar se postepeno povećavao, ali je po sastavu bio vrlo raznolik. Samo na području Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu bilo je oko 270 učitelja, od toga 102 su imala završen učiteljski tečaj, 23 su došla iz domobranstva, a ostali su došli iz oslobođenih gradova. Nejednakosti u radu osnovnih škola pokazale su se na području centralne Bosne, Bihaćko-cazinskog kraja, Glamoča, Livna, Prozora, jer mnogi predjeli od tih krajeva do kraja 1944. i početka 1945. nisu bili pod direktnom kontrolom Prosvjetnog odjeljenja Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu.

Tabelarni pregled broja učitelja osnovnih škola i učenika, koji prikazuje stanje na području Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu krajem 1944.⁵⁷⁾

Broj škola	Broj učitelja			Broj odjeljenja	Broj upisane djece		
	m.	ž.	svega		m.	ž.	svega
157	128	135	263	200	5.958	4.176	10.134

Prema ovim pokazateljima, imajući u vidu broj osnovnih škola na području Bosanske krajine postignuti su vrlo lijepi rezultati, unatoč tome što je neprijatelj povremeno upadao na oslobođeni teritorij i što su osnovne škole radile u teškim materijalnim prilikama.

⁵⁴⁾ Isto.

⁵⁵⁾ Isto.

⁵⁶⁾ U analizi izvještaja, kao i pojedinih planova i programa, koji su bili izrađeni, na ovome mjestu, usljed ograničenosti prostora nije nam moguće da se upuštamo.

⁵⁷⁾ Izvještaj Prosvjetnog odjeljenja Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu od 31. XII 1944. MNR Sarajevo, broj 181112.

Ipak, u cjelini rad škola u mnogim mjestima imao je već u ovo vrijeme normalan karakter. Slati su redovni mjesečni izvještaji sreskim NOO-ima, odjelima za narodnu prosvjetu.⁵⁸⁾ Iz izvještaja za mjesec novembar Narodne osnovne škole u Jajcu iznijet ćemo najvažnije podatke:

»Škola je radila bez prekida od 1. do 22. novembra. Na dan 22. novembra išli su svi nastavnici, osim Hrpapin Borisa, u Travnik na Okružnu konferenciju učitelja koja je trajala do 25. novembra 1944. Na dan 27. i 28. novembra nije škola radila radi muslimanskog praznika Kurban Bajrama, jer ovu školu pohađaju pretežnim dijelom muslimanska djeca.«⁵⁹⁾

Osnovna škola u Jajcu služila je i kao vježbaonica učiteljskog tečaja koji se u to vrijeme održavao u Jajcu.⁶⁰⁾

I u istočnoj Bosni u narodu se budio sve veći interes za pismenošću i znanjem. Oslobođenjem ovih krajeva počinje sve snažniji zamah na kulturnom i prosvjetnom planu, a nosioci te aktivnosti su NOO-i i kulturno-prosvjetne organizacije i pored toga što su se nalazile u izuzetno teškim uslovima, bez najnužnijih sredstava i pri stalnim upadima neprijateljske vojske. Već od polovine 1944. u opljačkanom Birču radilo je 10 škola.⁶¹⁾ U junu 1944. formiran je prosvjetni odsjek inicijativnog NOO za istočnu Bosnu. Tu su djelovali Meša Selimović, Veso Jovanović, Radmila Jovanović i Milka Čaldarević.

Otvorene su osnovne škole u Šerićima, na domak neprijatelju, a isto tako i u Bečanima i drugim selima ovoga kraja. Oblasni NOO za istočnu Bosnu, poslije oslobođenja Tuzle, 17. septembra 1944, planski i organizirano je prišao prosvjetnoj politici, koja je bila zacrtana na II zasjedanju ZAVNO-BiH-a.⁶²⁾ Tu se odmah susreo s golemim problemima, oštećenim i porušenim zgradama, nedostatkom inventara, namještaja i velikim pomanjkanjem nastavnog kadra.

Najprije je obnovljen rad u I osnovnoj školi u Tuzli, a zatim je poslije nekoliko dana otvorena i II osnovna škola. Usporedo se prišlo otvaranju tečaja za učitelje i rukovodioce analfabetskih tečajeva. Prosvjetni su se radnici u Tuzli i oslobođenoj istočnoj Bosni svesrdno prihvatili rada na prosvjetnom polju. Naročito je taj rad bio bujan u Tuzli, održavane su priredbe, organizirana su predavanja u okviru narodnog univerziteta, izdavane su zidne novine, a bilo je i drugih oblika narodnog prosvjeđivanja. U prosvjetnom odjeljenju Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu i Okružnog NOO-a za Tuzlu stvarani su planovi i donošeni zaključci o vođenju prosvjetne politike. Težnja je bila da se otvori veći broj osnovnih škola. Porušene i popaljene školske zgrade zamjenjivale su privatne kuće u kojima su otpočinjale raditi osnovne škole i analfabetski tečajevi. Narod je sa svoje strane ispravno shvatio do-

⁵⁸⁾ Izvještaj o polasku učenika i stanju školske zgrade u Jajcu, br. 6/44. sačuvala Bosa Ilić-Škarić, i dala na uvid piscu ovoga rada, a sada se nalazi u arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu.

⁵⁹⁾ Isto.

⁶⁰⁾ To se može zaključiti iz dopisa koji je potpisao upravnik učiteljskog tečaja Puniša Kalezić. Isto.

⁶¹⁾ Milka Čaldarević, *Slovo na kori lipova drveta*, *Prosvjetni list* br. 60 od 1955. Isto. *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, br. 3/1961.

⁶²⁾ U sumarnom pregledu navedeno je da je krajem 1944. godine osnovne škole posjećivalo 10.134 učenika. Taj broj je prilično velik, ali ako se uzme da je prosječno na području Podgrmeča i Kozare osnovne škole posjećivalo 170—180 učenika, onda vidimo da je taj broj realan. Spisak učitelja s vlastoručnim potpisima gdje je potvrđeno da su primili novčanu pomoć nalazi se u arhivu ZAVNOBiH-a, mapa Prosvjetno odjeljenje, a sada se nalazi u biblioteci Skupštine SRBiH u Sarajevu.

bronamjernost narodnih vlasti. U Prosvjetnom odjeljenju Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu i u Odsjeku za prosvjetu Okružnog NOO-a za Tuzlu u to vrijeme rijetki su bili dani kad odbornici ili narod s oslobođenog teritorija nisu svraćali i pitali kad će u njihovim selima otpočeti rad škola ili analfabetski tečajevi. I to je utjecalo na veći polet u prosvjetnom radu. Samo na području Okružnog NOO-a Tuzla, krajem 1944, radila je 21 osnovna škola sa 2.850 učenika i 59 analfabetskih tečajeva s više hiljada polaznika.⁶³⁾

I na području istočne Bosne učitelji su održavali radne konferencije i radne sastanke, a, pored toga, i sastanke zajednice doma i škole. Na sastancima su pretresani problemi škole i aktivnosti učenika. Okružni NOO za Tuzlu u zajednici sa Prosvjetnim odjeljenjem Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu organizirao je konferenciju za učitelje osnovnih škola na kojoj su raspravljana stručna pitanja. Takve konferencije izvršile su značajnu ulogu u poboljšanju rada osnovnih škola. Prema okružnici Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu, trebalo je da sve škole uvedu ove knjige: upisnicu, djelovodnik, dnevnik rada, psihološki dnevnik, knjige dječjih karakteristika, inventar, ekspedicionu knjigu, nadalje trebalo je voditi učiteljski izvještaj, školsku statistiku, izraditi plan lekcija, plan rješavanja akata. U istoj okružnici dana su i objašnjenja kako se vodi dnevnik rada i psihološki dnevnik za svakog učenika.⁶⁴⁾

Prema dokumentima,⁶⁵⁾ kulturno-prosvjetni rad na području istočne Bosne odvijao se prema utvrđenom planu, koji je izradio Oblasni NOO. Tu su, pored gradova, bila obuhvaćena i sela. I na ovome području formirani su kulturno-prosvjetni odbori (sekcije) — KPO od mjesnih i seoskih do opštinskih i sreskih, a njihov rad objedinjavalo je kulturno-prosvjetno odjeljenje Oblasnog NOO-a. Na terenu Oblasti naročitu aktivnost pokazali su KPO u Živinicama i Lukavcu, ali su i ostali razvijali intenzivnu djelatnost. U Tuzli se intenzivno radilo na štampanju novina, brošura, proglaša i dr. štampanog materijala, a za osnovne škole bila je štampana zbirka članaka »Za naše najmlađe«.⁶⁶⁾ Pored te zbirke članaka, štampane su zbirke pjesama, pripovjedaka i dr. tekstova za djecu. Najpopularnija zbirka partizanskih pripovijedaka iz pionirskog života bile su »Priče partizanske«, koje je napisao Branko Čopić za djecu Bosanske krajine, pa su te iste pripovijetke bile štampane i za djecu istočne Bosne.

Okružni NOO-i Vlasenica, Majeвица, Trebava i Romanija, odmah po oslobođenju, poduzimali su sve potrebne mjere da se organizira rad u osnovnim školama, ne samo u mjestima gdje su one djelovale prije rata nego i u selima i zaseocima istočne Bosne, u kojima je narod odavno očekivao osnovnu školu i narodnog učitelja.

U Hercegovini su narodnim prosvjećivanjem i otvaranjem osnovnih škola otpočeli u proljeće 1944. godine. Prvi povjerenik za prosvjetu bio je prof. Salko Nazečić. Rad je počeo pod vrlo teškim uslovima. Na području oslobođene Hercegovine nalazilo se svega 4—5 učitelja. Rad škola i narodnog prosvjećivanja naročito je bio oživio krajem 1944. nakon oslobođenja većeg dijela Hercegovine. Do tada skućeni i ograničeni rad na nekoliko osnovnih škola i analfabetskih tečajeva najednom je zahvatio šire razmjere. Formirano je prosvjetno odjeljenje s odsjekom za osnovnu školu i srednju nastavu i odsjek

⁶³⁾ Predsjedništvo ZAVNOBiH-a br. 73/45 od 12. II 1945. MNR Sarajevo br. 60.

⁶⁴⁾ Ograničenost prostora i ovdje nam onemogućava svestraniju analizu.

⁶⁵⁾ Okružnica se nalazi u MNR Sarajevo, kutija ZAVNOBiH-a.

⁶⁶⁾ Isto, MNR Sarajevo br. 9180/b.

za narodno prosvjećivanje, pa je sav teret padao na načelnika odjeljenja. Isto tako i u prosvjetnim odjelima srezova nisu bili postavljeni stručni referenti, pa je bilo poteškoća u radu.

Na kraju 1944. na području Oblasnog NOO-a za Hercegovinu djelovale su 54 osnovne škole. Ove škole pohađalo je preko 7.000 učenika. U taj broj uračunate su i škole u srezu Ljubuški i Posušje, a ti podaci ne obuhvataju škole u Mostaru i mostarskom srezu, kako se ističe u izvještaju Oblasnog NOO-a za Hercegovinu.⁶⁷⁾

Početakom 1945, broj osnovnih škola je povećan na 127, u Mostaru je radilo 4, a u srezu 29, u stolačkom 15, ljubinskom 14, trebinjskom 9, ljubuškom 16 i u srezu Posušje 3 osnovne škole. Djelovalo je 177 učitelja, a škole je pohađalo 15.444 učenika. Svaki učitelj je vodio 2 odjeljenja. Rad osnovnih škola na lijevoj obali Neretve odvijao se od početka 1944/45. školske godine prilično normalno. Nastava je održavana redovno, a glavne smetnje poticale su od nedovoljnog školskog pribora. U takvim materijalnim uslovima, a s obzirom na teške ekonomske prilike na selu, djeca su bez odjeće i obuće dolazila u školu, a ipak je rad zadovoljavao i djeca su pokazivala dobar uspjeh u učenju.⁶⁸⁾

Rad srednjih škola u Bosni i Hercegovini. U Bosni i Hercegovini za vrijeme NOB-e srednje škole počinju relativno kasno da rade, a to zato jer nije bilo dovoljno nastavnika i učenika za ovu vrstu škola. Većina srednjoškolaca u BiH odazvala se pozivu KPJ i stupila u NOV i POJ. Tako se srednje škole obnavljaju tek krajem 1944. i početkom 1945. godine. U prvoj polovini 1945. na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine, u mjestima i gradovima gdje su postojali uslovi za rad, otvarane su gimnazije, tako da je 1944/45. školske godine radilo 19 gimnazija sa 178 odjeljenja nižih razreda i sa 43 odjeljenja viših razreda, s 8.688 učenika nižih razreda i sa 1.565 učenika viših razreda. U tim je školama radilo 355 nastavnika.⁶⁹⁾

Tabelarni pregled gimnazija u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1945.

Broj gimnazija	Broj odjeljenja nižih razreda	Broj odjeljenja viših razreda	Broj učenika u nižim razredima	Broj učenika u višim razredima	Broj nastavnika koji su radili u gimnazijama
19	178	43	8.688	1.565	355

U školskoj 1944/45. radile su tri učiteljske škole sa 16 odjeljenja, 399 učenika je pohađalo te škole, a u njima je radilo 49 nastavnika.⁷⁰⁾

Izrađen je nastavni plan i program za građanske škole, pa je i on doživio manje promjene. Iako je Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a izradilo nastavni plan i program za građanske škole, u dopisu⁷¹⁾ Oblasnom NOO za

⁶⁷⁾ Izvještaj Oblasnog NOO za Hercegovinu od 15. II 1945. MNR Sarajevo, bb, kutija Oblasni NOO za Hercegovinu.

⁶⁸⁾ Isto.

⁶⁹⁾ Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, Odjeljenje za narodnu prosvjetu br. 54. od 16. I 1945. MNR Sarajevo, kutija ZAVNOBiH-a.

⁷⁰⁾ Uputstva ZAVNOBiH-a, MNR Sarajevo, kutija ZAVNOBiH-a.

⁷¹⁾ Isto.

Bosansku krajinu objašnjava se da se u odgovarajuće razrede gimnazija mogu upisati učenici građanskih škola bez prethodnih prijemnih ispita.

Uslov za upis u prvi razred gimnazije bila je svršena osnovna škola, a učenici se upisuju bez prijemnog ispita. Prijemni ispit za upis u I razred gimnazije bio je propisan samo za one učenike koji nisu završili redovnu osnovnu školu, već analfabetski tečaj.⁷²⁾

Omogućavalo se školovanje i onoj djeci koja nisu posjedovala svjedodžbu o završenoj osnovnoj školi i onim učenicima koji su izgubili svjedodžbu o završenoj osnovnoj školi. Takvi su morali pri upisu predložiti dokaz da su završili odgovarajući razred (obično izjave svjedoka mjesnog organa vlasti). Predviđalo se otvaranje gimnazijskih tečajeva za učenike koji su usljed rata izgubili neku godinu školovanja. U tečaju se moglo obuhvatiti više razreda. Za đake koji su bili prešli godine za I raz., ako ih ima dovoljan broj, morao se otvoriti tečaj u kome će se za ovu školsku godinu svršiti gradivo I i II razreda gimnazije. Nastavnici su bili dužni izraditi program kako bi se u skraćenom vremenu završilo najbitnije gradivo oba razreda. I za te tečajeve školska administracija je trebalo da vodi dnevnik, prozivnik i upisnik.

U dopisu Prosvjetnog odjeljenja ZAVNOBiH-a kaže se »...da rad treba otpočeti 9. marta ove godine«,⁷³⁾ pa se tako, kao što smo naprijed istakli, intenzivno razvio rad na otvaranju srednjih škola u sve tri oblasti Bosne i Hercegovine.

Privremena uputstva ZAVNOBiH-a. Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a donijelo je privremena uputstva za rad škola i narodnog prosvjećivanja, jer se imalo u vidu oslobođenje zemlje, a s ciljem da se dosadašnji školski i vanškolski rad ne prekida, nego, naprotiv, da se »odmah produži na širem planu.«⁷⁴⁾ I prema ovim uputstvima, nastava u osnovnoj školi trebalo je da traje 18 mjeseci, a i dalje je ostala podjela na tri stupnja, pa je svaki stupanj trebalo da traje po 6 mjeseci. Svršeni učenici III stupnja dobivali su svjedodžbu o završenoj narodnoj osnovnoj školi. Nastava je bila obavezna za svu mušku i žensku djecu od 7 do 12 godina, ali će se u školu, prema uputstvima, upisati prvenstveno prerasla djeca, tj. od 8. do 12. godine, koja se do tada nisu mogla školovati zbog ratnih prilika. Djeca mlađa od 8 godina upisat će se u školu ukoliko bude mogućnosti, tj. ukoliko bude dopuštao školski prostor i ukoliko učitelji ne budu preopterećeni brojem djece. Predviđen je, prema uputstvima, napredak u nastavnim predmetima i u vladanju učenika. I dalje su ostale na snazi ocjene koje su se donosile o vladanju i učenju učenika, a važile su u razdoblju između dva svjetska rata.⁷⁵⁾

U slučaju da učenik prelazi iz škole u školu morala se izdavati svjedodžba o dotadašnjem školovanju. Proklamirano je Uputstvima ZAVNOBiH-a da je školovanje besplatno. Osnovne škole je mogao otvarati oblasni NOO na prijedlog i traženje sreskog NOO-a ili svojom inicijativom. Isto tako oblasni NOO postavljao je upravitelja osnovnih škola i učitelje, a opštinski NOO dužan je bio da se »stara oko poduzimanja svih materijalnih potreba škole«, a isto tako dužan je bio i regulirati izdržavanje učitelja.

⁷²⁾ Isto.

⁷³⁾ Isto.

⁷⁴⁾ Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, Odjeljenje za narodnu prosvjetu, Privremena uputstva za organizaciju i rad osnovnih škola i analfabetskih tečajeva u BiH, bez datuma i broja. Dokument se nalazi u Biblioteci Skupštine SRBiH u Sarajevu, arhiv ZAVNOBiH-a.

⁷⁵⁾ Isto, str. 1.

Privremena uputstva su propisivala i vođenje školskih knjiga, pa su učitelji bili dužni voditi: prozivnik, glavni imenik (upisnicu) i knjigu inventara, te čuvati u ispravnom stanju sve povjerene školske stvari.⁷⁶⁾ Propisivano je održavanje konferencija — sreskih i okružnih, a upravitelj škole je postajao rukovodilac osnovne škole, on se starao o radu — »pravilnom funkcioniranju škole«, a osim toga morao je slati izvještaje višim organima vlasti.

Uputstva su zaduživala oblasne, odnosno okružne NOO-e da organiziraju analfabetske tečajeve »po gradovima, u fabrikama i poduzećima«.⁷⁷⁾ Okružni, odnosno oblasni NOO-i bili su dužni organizirati tečajeve za rukovodioce analfabetskih tečajeva u sreskim mjestima »ili gdje za to postoje mogućnosti«. Oblasni NOO-i treba da osiguraju kontrolu o uspjehu tečajeva, a opštinski NOO-i da vode stalnu evidenciju o nepismenima na svome području i o tome su morali obavijestiti više organe NOO-a. Opštinski NOO je bio dužan da vodi spisak nepismenih lica od 12. do 45. godine i na osnovu toga spiska da predlaže otvaranje novih analfabetskih tečajeva.

Oblasni i okružni NOO-i, prema Privremenim uputstvima, svaka tri mjeseca treba da obavještavaju ZAVNOBiH o uspjesima u radu.

Svrha je svih ovih uputstava bila u tome da se poduzmu sve mjere kako bi se organizacija prosvjetnog rada produžila nakon oslobođenja zemlje. Jer, to je bio jedan od osnovnih zadataka narodnih vlasti u oslobođenoj zemlji. Bez pismenosti nisu se mogli dalje izgrađivati demokratski odnosi u društvu.

»Privremena uputstva ZAVNOBiH-a« odmah su se sprovodila u stvarnost, a to se najbolje vidi po aktivnostima viših i nižih prosvjetnih organa NOO-a. Mnogi dokumenti iz tog vremena nam govore o tadašnjem organizacionom sređivanju rada u osnovnim školama, kao i o intenzivnom radu na suzbijanju nepismenosti u širokim slojevima naroda.

Iz okružnice Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu⁷⁸⁾ vidimo da se odmah poduzimaju mjere za pokretanje tečajeva za suzbijanje nepismenosti, a u isto vrijeme poduzimane su i mjere u organizaciji osnovne škole, u sređivanju rada, u rukovođenju školama, pokreću se oblici narodnog prosvjeđivanja itd. U pogledu školske administracije u svim školama su vođeni: razredni imenici, djelovodnici, dnevnik rada, psihološki dnevnik, knjiga dječijih karakteristika, knjiga inventara, ekspediciona knjiga, knjiga za rješavanje akata, knjiga riješenih spisa uprave škole.⁷⁹⁾ Za dnevnik rada se kaže da se ne smije zadovoljiti uobičajenom praksom »ta i ta metoda jedinica«. Naprotiv, dnevnik rada treba da bude detaljniji kako bi se stekla slika o radu škole. U obradi metodskih jedinica trebalo je voditi računa o tome »kako učenici reaguju na gradivo te jedinice, kako reaguju na nastavno gradivo pojedinih predmeta itd.«⁸⁰⁾ Slika o dnevnom redu i aktivnostima trebalo bi da bude što potpunija, »a ne štura kao što je prije bilo učinjeno«. Prema tome, možemo zapaziti vrlo pozitivne tendencije u području organizacije na-

⁷⁶⁾ Isto, str. 2.

⁷⁷⁾ Isto.

⁷⁸⁾ Isto.

⁷⁹⁾ Ujedno se daju i upute za vođenje dnevnika rada, psihološkog dnevnika i knjige dječijih karakteristika, a ostale knjige, kaže se u Uputstvima, mogu se voditi kao i ranije »... te u tom pravcu ne bi se imalo ništa dodati, jedino da izvještaji budu sadržajni, da se iz njih provjerava život škole, a ne šablonsko nabranjanje, kao što je bio slučaj ranije. Isto.

⁸⁰⁾ Isto. — 81. Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, br. 73/45 od 12. II 1945. MNR Sarajevo. Kutija ZAVNOBiH-a.

stavnog procesa, težnje za aktivnošću, za pravilnijim odnosima učenika prema nastavniku, gradivu i radu razredne zajednice.

Za knjigu dječjih karakteristika se kaže »ona će se sačiniti od papira normalnog tabaka i u nju će se unijeti sva djeca alfabetskim redom i bilježiti sva zapažanja o djeci, njihove karakterne crte, temperament, inteligencija, promjene razvoja itd.«⁸¹⁾

Svakako da su se učitelji našli pred složenim zadatkom s obzirom na to da su bili dužni da vode spomenute knjige u koje je trebalo unositi zapažanja o učeniku. Naročito je učiteljima teško bilo odgovoriti na pitanja o »povjerljivosti — nepovjerljivosti« i na posljednje pitanje koje se odnosilo na ono specifično što čini učenika ličnošću.

Međutim, i pored nedostataka koji su se mogli javljati u vođenju psihološkog dnevnika i dječjih karakteristika, sama činjenica da su ove školske knjige bile uvedene već za vrijeme NOB-e govori o metodičnosti nastavnog postupka.

Stanje osnovnih škola i narodnog prosvjećivanja neposredno pred oslobođenjem zemlje, III zasjedanje ZAVNOBiH-a

Nakon oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945, Predsjedništvo je u vremenu od 26. do 28. aprila iste godine sazvalo Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a. U to vrijeme još uvijek su vođene završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije, a Bosna i Hercegovina su bile već potpuno oslobođene. Za narode Bosne i Hercegovine pobjeda nad okupatorom i domaćim izdajnicima značila je definitivnu pobjedu nad svim planovima srpske, hrvatske i muslimanske reakcije i njihovih težnja za razdorom i mržnjom koju su sijale. Time je ugnjetavanje i eksploatacija naroda Bosne i Hercegovine u isto vrijeme definitivno ukinuta, a Bosna i Hercegovina su se našle u novoj Jugoslaviji kao federalna jedinica ravnopravnih naroda.

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a okupilo je organizatore i rukovodioce NOP-a, a dužnost im je bila da na ovome zasjedanju u Sarajevu utvrde daljnji put razvitka Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice.

Izveštaje su na Zasjedanju podnijeli Rodoljub Čolaković i Hasan Brkić, a pored toga doneseni su važni i akti⁸²⁾ za Bosnu i Hercegovinu kao članicu jugoslavenske federacije.

U izvještaju o radu Predsjedništva ZAVNOBiH-a između II i III zasjedanja Hasan Brkić je istakao da je u proteklom razdoblju od 10 mjeseci na području narodne prosvjete postignut znatan napredak. Djelovanje se proširilo na sve grane narodne prosvjete, uklonjeni su nedostaci u radu i organizaciji, a osnovna škola je na osnovu donesenog nastavnog plana i programa i metoda koje se u njoj provode »dobila solidniju osnovu.«⁸³⁾ I pored

⁸¹⁾ Isto.

⁸²⁾ Zakon o izmjenama i dopunama Odluka o konstituiranju ZAVNOBiH-a kojim je ono pretvoreno u prvu Narodnu skupštinu federalne BiH i Zakon o narodnoj vlasti, na osnovu kojeg je 28. aprila formirana i prva Narodna vlada Bosne i Hercegovine. Jedan od osnovnih zadataka Narodne skupštine bio je da pripremi i izbore i sazove Ustavotvornu skupštinu koja je, kao savremeni predstavnik naroda, imala donijeti i prvi Ustav BiH kao države, a ujedno — članice jugoslavenske federacije.

⁸³⁾ *Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a 26, 27. i 28. aprila 1945. god. u Sarajevu*, Izdanje Narodne skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine, — Po stenogramskim bilješkama i skupštinskom zapisniku, Sarajevo, Narodna štamparija, 1955.

poteškoća koje postoje, pomanjkanja zgrada, inventara, školskog pribora i osiromašnja naroda, broj škola se udvostručio od Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Prišlo se rješavanju problema učiteljskog kadra otvaranjem tečajeva, pa je završilo tečajeve 200 učitelja. Bolje je organiziran rad na suzbijanju nepismenosti a suradnjom učitelja postižu se bolji rezultati.

Oslobađanjem gradova, prišlo se uspostavljanju rada u srednjim školama s internatima u Prijedoru, Trebinju, Mostaru, i Tuzli bez internata.

Ukazano je na zadatke i teškoće pred kojima stoji narodna prosvjeta, a, između ostalih, ukazuje se i na potrebu obnove zgrada, i na potrebu snabdijevanja, pripremanja prosvjetnih kadrova, osiguranja sredstava za školovanje ratne siročadi i boraca NOV-e, osiguranja egzistencije prosvjetnih radnika.

Na ovom Zasjedanju nakon izvještaja Hasana Brkića u diskusiji o značenju narodnog prosvjećivanja govorio je dr Kosta Grubačić, čije je istupanje bilo značajno radi daljnjeg rada na polju narodne prosvjete.⁸⁴⁾

Za ministra prosvjete u prvoj Narodnoj vladi BiH bio je postavljen Anto Babić, profesor, bivši povjerenik za prosvjetu ZAVNOBiH-a. Nakon zasjedanja donesen je plan na području narodne prosvjete do oslobođenja zemlje.

Kao što je već naprijed istaknuto, Odjeljenje za narodnu prosvjetu ZAVNOBiH-a donijelo je još krajem 1944. godine opširan plan i poduzelo mjere za preuzimanje prosvjetnih ustanova i provođenje prosvjetne politike neposredno nakon oslobođenja. Da bi se zadaci izvršili, formirana su prosvjetna odjeljenja za sve okruge, odbornici i referenti, koji su preuzeli sve prosvjetne ustanove, popisali su sve škole, nastavnike, djecu doraslu za školu i one koji su već pohađali škole, a predvidjeli su i potrebe za osnivanje novih škola. Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a već je donijelo detaljne upute o organizaciji školskog sistema i mreže osnovnih i srednjih škola, o organizaciji i reorganizaciji zatečenih škola, osnivanju tečajeva na kojima bi se skratilo srednjoškolsko obrazovanje, donesene su osnovne smjernice o odgojnom sistemu, a ukazalo se i na smjernice u radu nastavnika i provođenju nastave u duhu NOB-e. U novooslobođenim krajevima organizirani su seminari za nastavnike, »pedagoške nedjelje« u Hercegovini i političko-pedagoški tečajevi, kako bi se učiteljstvo upoznalo sa smjernicama i osnovnim koncepcijama nove narodne osnovne škole u uslovima oslobođene zemlje.

U ovom razdoblju razvitka narodne vlasti, a time i narodne prosvjete, težilo se za tim da se sistemom škole i prosvjetom rukovodi iz jednog centra. Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a, a kasnije Ministarstvo prosvjete, preuzelo je kompetencije okružnih i oblasnih prosvjetnih organa u vezi s otvaranjem i organizacijom nižih srednjih škola, učiteljskih škola i učiteljskih tečajeva, a u svrhu planskog i organiziranog djelovanja, u skladu s novonastalim potrebama oslobođene zemlje.

Postavljeni zadaci, kao i težnja za organizacionim sređivanjem prosvjetne politike, te izgradnja i obnova školskih zgrada, dječjih i đачkih domova, pokretanje raznih oblika narodnog prosvjećivanja (narodni univerziteti, knjižnice, čitaonice, usmene i zidne novine, kulturno-umjetnički rad) nametali su i nove potrebe za planskim i organiziranim sređivanjem prosvjetne politike u cijeloj zemlji na jedinstvenim osnovama. Odjeljenje za prosvjetu preraslo je u rukovodeći organ društvene i državne vlasti, koji u svom djelovanju sje-

⁸⁴⁾ Isto, str. 82—83, 84, 85.

stavnog procesa, težnje za aktivnošću, za pravilnijim odnosima učenika prema nastavniku, gradivu i radu razredne zajednice.

Za knjigu dječjih karakteristika se kaže »ona će se sačiniti od papira normalnog tabaka i u nju će se unijeti sva djeca alfabetskim redom i bilježiti sva zapažanja o djeci, njihove karakterne crte, temperament, inteligencija, promjene razvoja itd.«⁸¹⁾

Svakako da su se učitelji našli pred složenim zadatkom s obzirom na to da su bili dužni da vode spomenute knjige u koje je trebalo unositi zapažanja o učeniku. Naročito je učiteljima teško bilo odgovoriti na pitanja o »povjerljivosti — nepovjerljivosti« i na posljednje pitanje koje se odnosilo na ono specifično što čini učenika ličnošću.

Međutim, i pored nedostataka koji su se mogli javljati u vođenju psihološkog dnevnika i dječjih karakteristika, sama činjenica da su ove školske knjige bile uvedene već za vrijeme NOB-e govori o metodičnosti nastavnog postupka.

Stanje osnovnih škola i narodnog prosvjećivanja neposredno pred oslobođenjem zemlje, III zasjedanje ZAVNOBiH-a

Nakon oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945, Predsjedništvo je u vremenu od 26. do 28. aprila iste godine sazvalo Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a. U to vrijeme još uvijek su vođene završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije, a Bosna i Hercegovina su bile već potpuno oslobođene. Za narode Bosne i Hercegovine pobjeda nad okupatorom i domaćim izdajnicima značila je definitivnu pobjedu nad svim planovima srpske, hrvatske i muslimanske reakcije i njihovih težnja za razdorom i mržnjom koju su sijale. Time je ugnjetavanje i eksploatacija naroda Bosne i Hercegovine u isto vrijeme definitivno ukinuta, a Bosna i Hercegovina su se našle u novoj Jugoslaviji kao federalna jedinica ravnopravnih naroda.

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a okupilo je organizatore i rukovodioce NOP-a, a dužnost im je bila da na ovome zasjedanju u Sarajevu utvrde daljnji put razvitka Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice.

Izveštaje su na Zasjedanju podnijeli Rodoljub Čolaković i Hasan Brkić, a pored toga doneseni su važni i akti⁸²⁾ za Bosnu i Hercegovinu kao članicu jugoslavenske federacije.

U izvještaju o radu Predsjedništva ZAVNOBiH-a između II i III zasjedanja Hasan Brkić je istakao da je u proteklom razdoblju od 10 mjeseci na području narodne prosvjete postignut znatan napredak. Djelovanje se proširilo na sve grane narodne prosvjete, uklonjeni su nedostaci u radu i organizaciji, a osnovna škola je na osnovu donesenog nastavnog plana i programa i metoda koje se u njoj provode »dobila solidniju osnovu.«⁸³⁾ I pored

⁸¹⁾ Isto.

⁸²⁾ Zakon o izmjenama i dopunama Odluka o konstituiranju ZAVNOBiH-a kojim je ono pretvoreno u prvu Narodnu skupštinu federalne BiH i Zakon o narodnoj vlasti, na osnovu kojeg je 28. aprila formirana i prva Narodna vlada Bosne i Hercegovine. Jedan od osnovnih zadataka Narodne skupštine bio je da pripremi i izbore i sazove Ustavotvornu skupštinu koja je, kao savremeni predstavnik naroda, imala donijeti i prvi Ustav BiH kao države, a ujedno — članice jugoslavenske federacije.

⁸³⁾ Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a 26, 27. i 28. aprila 1945. god. u Sarajevu, Izdanje Narodne skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine, — Po stenogramskim bilješkama i skupštinskom zapisniku, Sarajevo, Narodna štamparija, 1955.

poteškoća koje postoje, pomanjkanja zgrada, inventara, školskog pribora i osiromašjenja naroda, broj škola se udvostručio od Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Prišlo se rješavanju problema učiteljskog kadra otvaranjem tečajeva, pa je završilo tečajeve 200 učitelja. Bolje je organiziran rad na suzbijanju nepismenosti a suradnjom učitelja postižu se bolji rezultati.

Oslobađanjem gradova, prišlo se uspostavljanju rada u srednjim školama s internatima u Prijedoru, Trebinju, Mostaru, i Tuzli bez internata.

Ukazano je na zadatke i teškoće pred kojima stoji narodna prosvjeta, a, između ostalih, ukazuje se i na potrebu obnove zgrada, i na potrebu snabdijevanja, pripremanja prosvjetnih kadrova, osiguranja sredstava za školovanje ratne siročadi i boraca NOV-e, osiguranja egzistencije prosvjetnih radnika.

Na ovom Zasjedanju nakon izvještaja Hasana Brkića u diskusiji o značenju narodnog prosvjećivanja govorio je dr Kosta Grubačić, čije je istupanje bilo značajno radi daljnjeg rada na polju narodne prosvjete.⁸⁴⁾

Za ministra prosvjete u prvoj Narodnoj vladi BiH bio je postavljen Anto Babić, profesor, bivši povjerenik za prosvjetu ZAVNOBiH-a. Nakon zasjedanja donesen je plan na području narodne prosvjete do oslobođenja zemlje.

Kao što je već naprijed istaknuto, Odjeljenje za narodnu prosvjetu ZAVNOBiH-a donijelo je još krajem 1944. godine opširan plan i poduzelo mjere za preuzimanje prosvjetnih ustanova i provođenje prosvjetne politike neposredno nakon oslobođenja. Da bi se zadaci izvršili, formirana su prosvjetna odjeljenja za sve okruge, odbornici i referenti, koji su preuzeli sve prosvjetne ustanove, popisali su sve škole, nastavnike, djecu doraslu za školu i one koji su već pohađali škole, a predvidjeli su i potrebe za osnivanje novih škola. Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a već je donijelo detaljne upute o organizaciji školskog sistema i mreže osnovnih i srednjih škola, o organizaciji i reorganizaciji zatečenih škola, osnivanju tečajeva na kojima bi se skratilo srednjoškolsko obrazovanje, donesene su osnovne smjernice o odgojnom sistemu, a ukazalo se i na smjernice u radu nastavnika i provođenju nastave u duhu NOB-e. U novooslobođenim krajevima organizirani su seminari za nastavnike, »pedagoške nedjelje« u Hercegovini i političko-pedagoški tečajevi, kako bi se učiteljstvo upoznao sa smjericama i osnovnim koncepcijama nove narodne osnovne škole u uslovima oslobođene zemlje.

U ovom razdoblju razvitka narodne vlasti, a time i narodne prosvjete, težilo se za tim da se sistemom škole i prosvjetom rukovodi iz jednog centra. Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a, a kasnije Ministarstvo prosvjete, preuzelo je kompetencije okružnih i oblasnih prosvjetnih organa u vezi s otvaranjem i organizacijom nižih srednjih škola, učiteljskih škola i učiteljskih tečajeva, a u svrhu planskog i organiziranog djelovanja, u skladu s novonastalim potrebama oslobođene zemlje.

Postavljeni zadaci, kao i težnja za organizacionim sređivanjem prosvjetne politike, te izgradnja i obnova školskih zgrada, dječjih i đачkih domova, pokretanje raznih oblika narodnog prosvjećivanja (narodni univerziteti, knjižnice, čitaonice, usmene i zidne novine, kulturno-umjetnički rad) nametali su i nove potrebe za planskim i organiziranim sređivanjem prosvjetne politike u cijeloj zemlji na jedinstvenim osnovama. Odjeljenje za prosvjetu preraslo je u rukovodeći organ društvene i državne vlasti, koji u svom djelovanju sje-

⁸⁴⁾ Isto, str. 82—83, 84, 85.

dinjuje kulturno-prosvjetni život oslobođene BiH.⁸⁵⁾ Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Bosne i Hercegovine odmah je počelo rukovoditi prosvjetnom politikom, a pripreme koje su se vršile krajem 1944. i početkom 1945. pomogle su da se poslije oslobođenja zemlje moglo odmah i bez teškoća nastaviti sa započetim radom na organizaciji školstva i kulturno-prosvjetnog djelovanja, a što se izgrađivalo i obnavljalo već u toku NOB-e. U mnogim osnovnim i srednjim školama se rad normalno odvijao, kao da je ratno pustošenje bila davna prošlost. U školama su se vodile školske knjige, o kojima smo ranije govoriti, a koje je propisalo Odjeljenje. Rad osnovnih škola u Bosanskoj krajini se sudio i organizaciono prilagodio novonastalim prilikama, a to vidimo i iz izvještaja koje su škole podnosile višim organima narodne vlasti, a isto tako rad škola se sudio i u drugim oblastima Bosne i Hercegovine.⁸⁶⁾

Usporedimo li broj škola koji je radio na području Bosne i Hercegovine na kraju 1944. godine sa brojem škola na kraju 1944/45. školske godine, vidjet ćemo veliki napredak, na što je ukazano i na III zasjedanju ZAVNOBiH-a u spomenutom referatu Hasana Brkića.

Krajem 1944. na području BiH broj osnovnih škola i učenika bio je:

Područje Oblasnog NOO-a	Broj osnovnih škola	Broj učenika
1. Bosanska krajina	143	12.000
2. Istočna Bosna	13	6.500
3. Hercegovina	44	2.200

Prema tome, ukupno je radilo 200 škola sa 20.700 učenika, a u školama je djelovalo krajem 1944. 355 učitelja.⁸⁷⁾

Broj osnovnih škola krajem 1944/45. školske godine u BiH bio je:

Broj škola	Broj odjeljenja		Djece		Broj učitelja		
	muške	ženske	ženske	svoga	muških	ženskih	svoga
577	1.306	51.104	28.599	82.705	359	741	1.100

Osnovne škole su radile prema izmijenjenom nastavnom planu i programu, a te izmjene je izvršilo Prosvjetno odjeljenje ZAVNOBiH-a.

Učiteljski kadar po svome sastavu i spremi bio je vrlo raznolik, kao što smo ranije istakli. Najnepovoljnije stanje narodnog prosvjećivanja i rada osnovnih škola osjećalo se u bihačko-cazinskom kraju, u centralnoj Bosni i Hercegovini, i to u sjevernim dijelovima, a isto tako i u dijelovima istočne Bosne. U dijelovima spomenutih krajeva izvjesno vrijeme prosvjetni rad se razvijao bez veće kontrole i pomoći oblasnih NOO-a i Prosvjetnog odjeljenja ZAVNOBiH-a, dok je u ostalim krajevima, a naročito od kraja 1944. i početkom 1945. godine, rad u mnogim krajevima bio organiziran, sruđen i sistematski proveden.

Rad srednjih škola 1944/45. školske godine. A) Gimnazije. U 1944/45. školskoj godini zatečeno je ukupno 19 sačuvanih školskih zgrada za gimna-

⁸⁵⁾ Isto.

⁸⁶⁾ Narodna osnovna škola Jajce br. 45/1945. Originalni dokumenti predani prof. Enveru Redžiću, direktoru Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo.

⁸⁷⁾ Prema statističkim podacima koji se nalaze u Savjetu za prosvjetu i kulturu Bosne i Hercegovine, međutim, u izvještaju Oblasnog NOO-a za Bosansku krajinu od 31. XII 1944. stoji da je na području ove oblasti radilo 157 škola sa 200 odjeljenja i 263 učitelja.

zije i građanske škole od 48 zgrada, koliko ih je bilo pred rat na području Bosne i Hercegovine. Gimnazije su otpočele raditi u svim većim mjestima gdje su prije rata djelovale gimnazije i građanske škole, tako da je 1944/45. školske godine u gimnazijama radilo 221 odjeljenje sa 10.254 učenika-ca i 355 nastavnika. Školska godina je bila skraćena. Bile su obuhvaćene dvije trećine predratnog broja učenika. Broj nastavnika iznosio je svega polovinu predratnog broja. Rad je bio otežan pomanjkanjem udžbenika i drugog školskog pribora.

B. Učiteljske škole su počele odmah poslije oslobođenja zemlje obnavljati svoj rad ili su se osnivale nove u mjestima gdje ranije nisu djelovale. To je bio i jedan od prvih zadataka na području srednje nastave. Školske 1944/45. počele su raditi 3 učiteljske škole i više učiteljskih tečajeva u svim većim oslobođenim centrima Bosne i Hercegovine.

Usporedo s osnivanjem novih osnovnih škola, radilo se vrlo intenzivno na pripremanju učiteljskog kadra. Velika pažnja se pridavala učiteljskim tečajevima, kojih je samo na području Bosanske krajine u drugoj polovini 1944. godine održano pet, i to: dva na Podgrmeču, a po jedan u Cazinu, Prijedoru i Jajcu. Od kraja 1944. održani su učiteljski tečajevi još u Trebinju, Tuzli, Mostaru i Travniku. Ove tečajeve je završilo ukupno 300 polaznika. Za uspjeh i rad učiteljskih tečajeva najzaslužniji su: profesori Anto Babić i Špiro Kulišić, učitelji Milan Bokan i Mila Bajalica, dr Kosta Grubačić, prof. Erna Mulahalilović, dr Dušan Nedeljković, univerzitetski profesor iz Beograda, koji je djelovao kao izaslanik ZAVNOBiH-a. Sadržaj rada učiteljskih tečajeva bio je vrlo dobro organiziran, a rezultati rada su bili vrlo uspješni. Sistem organizacije učiteljskih tečajeva bio je tako postavljen da su polaznici ovih tečajeva usvajali solidno opšte i stručno obrazovanje, a teoretska znanja iz psihologije, opšte pedagogije s didaktikom i metodikom pojedinih nastavnih predmeta su primjenjivali u praktičnom radu u vježbaonici i vanškolskom radu. Ovome uspjehu mnogo je doprinio sistem organizacije rada u kružocima, te individualni rad i rad u seminarima, pa se tako nastavna građa i proširivala, a kandidati učiteljskih tečajeva su se upućivali kako treba raditi na stjecanju znanja, vještina i navika.

Tečajci su se upoznavali kako se vode škole i provodi organizacija kulturno-prosvjetnog rada. Obrađivani su posebno pojedini oblici narodnog prosvjećivanja, a taj rad se povezivao i s praktičnim radovima kandidata u vanškolskom i slobodnom vremenu, tako da su svršeni kandidati ovih tečajeva bili pripremljeni za rad u školi za vođenje nastave i za organizaciju i rukovođenje kulturno-prosvjetnim radom u selu.



Ovaj prikaz provođenja prosvjetne politike ZAVNOBiH-a od njegova osnivanja do oslobođenja zemlje jasno nam ukazuje na činjenicu da je naša narodna revolucija koju je vodila KPJ već od prvih dana narodnog ustanka, pored ostaloga, imala prosvjetni i odgojni, odnosno vaspitni sadržaj. Borba za slobodu, nacionalno i socijalno oslobođenje od okupatora i domaće buržoazije, istovremeno je pokrenula borbu i za prosvjetno i kulturno oslobođenje od zaostalosti i neznanja, kao teškog nasljeđa prošlosti naroda Bosne i Hercegovine.

Intenzivan rad na prosvjetnom i kulturnom uzdizanju naroda u toku NOB-e naših naroda, nije bio provodan bez sistema i stihijski, već se razvi-

jao u jedinstvu s njome, i to, svjesno, organizirano, planski i sistematski pod rukovodstvom KPJ — pokrenut prvo posredstvom antifašističkih organizacija, a zatim organa narodne vlasti i ZAVNOBiH-a, kao najvišeg državnog predstavništva.

U različitim uslovima i prilikama, mnogi naši prosvjetni radnici, u prvom redu učitelji, našli su svoje pravo mjesto, pa su, angažirajući se u prosvjetnom radu, u vojnim jedinicama ili organima narodne vlasti, zajedno s narodom prošli sve napore i iskušenja oslobodilačke borbe. Prosvjetni radnici su za vrijeme NOB unosili u svoju aktivnost novi sadržaj i organizaciju, principe i metode rada, što im je davalo odgovornu ulogu u narodu, a duh oslobodilačke borbe naših naroda prožimao je njihovu svaku akciju.

Različiti oblici prosvjetne i kulturne aktivnosti u toku narodnooslobodilačke borbe bili su prožeti zajedničkim principima, a to su: jasnoća i konkretnost sadržaja, revolucionarnost i idejno-politička usmjerenost prosvjetno-kulturnog rada. Spomenuti principi u uslovima NOB-e odigrali su značajnu ulogu u pripremanju omladine i odraslih za preuzimanje i obavljanje funkcija u organima narodne vlasti, antifašističkim organizacijama i u NOV.

Ovako organiziran i provođen prosvjetni i kulturni i politički rad pridonio je pobjedi nad fašističkim okupatorima i njihovim domaćim pomagačima.

Summary

From the very first days of the peoples' liberation movement in 1941, an intense educational and cultural work has been performed throughout the liberated territory which at first comprised mainly village population. This activity is of considerable importance, since it carried literacy, and therefore, more comprehensive understanding of the world in general, and war situation in particular among the village population that thereto had not even the elementary schools nor knew any form of organized cultural life, and even where schools existed the number of illiterate people diminished.

The initiator of this mass activity was the Communist Party of Yugoslavia, and the immediate organizers were the partisan battalions, anti-fascist organizations, youth, women and teachers. As the organs of peoples' administration developed in Bosnia and Herzegovina in the period 1941—1943 from village, community, county to province peoples' liberation boards, they gradually took over the care of organization of educational activities and their material supplies. Through their care were organized not only courses for the illiterate but also courses for the teaching staff for these courses and elementary schools. Immediately after the foundation of ZAVNOBiH, the Department for Education and Culture developed intense activity in existing educational institutions and made serious efforts in the direction of founding new ones, organizing courses for professional improvement of the teaching staff, working out new educational plans and programmes; organizing professional seminars for educational staff and in that way quickening the process of creation of new school the subject matter of which was based on the materialistic standpoint and socialist moral standards. At the same time it meant construction of unified educational policy and educational institutions, which-being organized already in war-time-were without difficulty taken over by the first Peoples' Government of Bosnia and Herzegovina after the liberation war was completed.